

Červené seznamy: zpráva o stavu

Karel Chobot

Červené seznamy jsou za víc než padesát let své existence zavedeným zdrojem informací o stavu druhů živočichů, rostlin i hub. Analyzují pravděpodobnost jejich budoucího vymření za použití standardních kategorií a kritérií. V českých červených seznamech jsou vyhodnoceny téměř všechny skupiny druhů. Dokumentace kritérií však není vždy ideální. To vynikne při srovnání se situací v dalších státech či s celoevropským hodnocením dostupným díky publikovaným evropským červeným seznamům vybraných skupin.

Červené seznamy a knihy

Myšlenku sestavování červených seznamů (zpočátku spíše červených knih) ohrožených druhů prosazuje již od počátku 60. let 20. století Mezinárodní unie na ochranu přírody (IUCN). Tehdy již začalo být patrné, že hlavním ohrožujícím faktorem není přímé pronásledování, ale spíše významné změny ve struktuře a kvalitě stanovišť. Sestavení zhodnoceného přehledu takto ohrožených druhů bylo zvoleno jako velmi vhodný nástroj propagace – ostatně už sám přívlastek „červený“, inspirovaný barvou seznamu pohřešovaných lodí, vizuálně navozuje představu ohrožení. Pracovní kartotéky IUCN se tak už v roce 1969 dočkaly (červeného) knižního zpracování, které myšlenku červených knih a seznamů zpopularizovalo. Vedle první celosvětové červené knihy začaly postupně vznikat červené seznamy a knihy jednotlivých států (včetně tehdejšího Sovětského svazu), vedle druhů byly hodnoceny i plemena a odrůdy či typy biotopů. Potřeba hodnocení trvá dodnes, zvyšují se však nároky na data, dokumentaci i objektivitu – to se projevilo postupným vývojem kategorií.

Postupně se také odlišovala a vyjasňovala role seznamů a knih. Červené seznamy

jsou dnes výstupem hodnocení všech druhů (popř. nižších jednotek) vybrané systematické skupiny a jejich zařazení do standardních kategorií za pomoci standardních kritérií. Červené knihy jsou typem publikace takových hodnocení, často doplněné o rozsáhlejší popisné informace. Náleží jim především popularizační úloha – a v řadě případů jsou omezeny pouze na užší výběr druhů. Vztah kniha – seznam nebyl vždy a všude stejný, dříve nebyly často vydávány (někdy ani sestavovány) pouhé seznamy, dnes je tomu spíše naopak: publikace hodnocení mají spíše podobu seznamů než atraktivních ilustrovaných knih. V Česku je k dispozici kompletní pětidílná řada červených knih (jejich vydávání bylo zahájeno ještě na konci osmdesátých let za socialistického Československa) a téměř kompletní řada červených seznamů. Více veřejné prezentace objektivního červeného seznamu formou atraktivní knihy nebyla vždy naplněna, knihy seznam částečně suplovaly nebo mu v případě bezobratlých předcházely o více než desetletí.

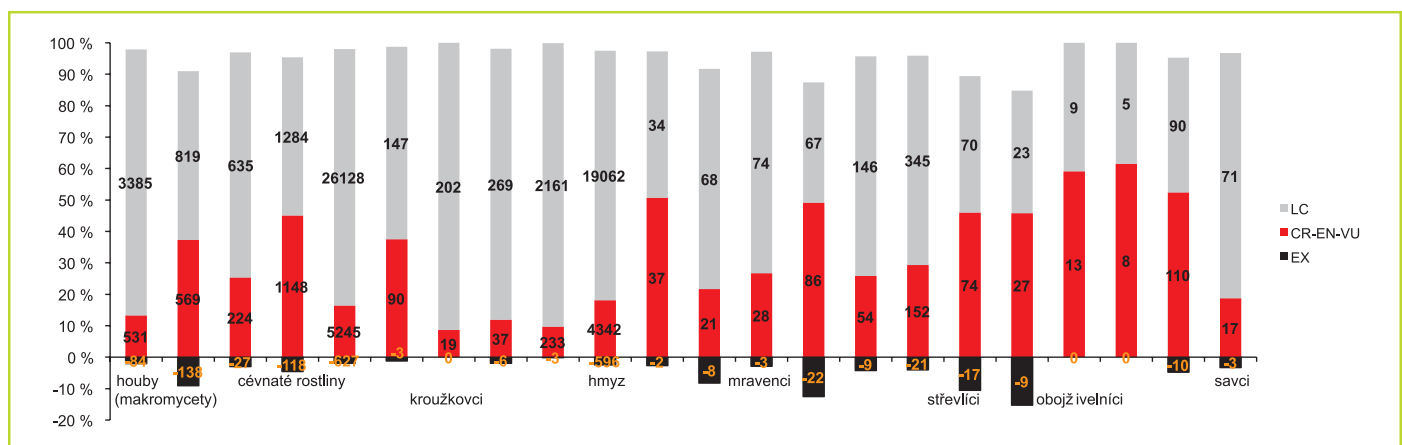
Využití seznamů

Využití červených seznamů nekončí u prezentace odborné či laické veřejnosti.

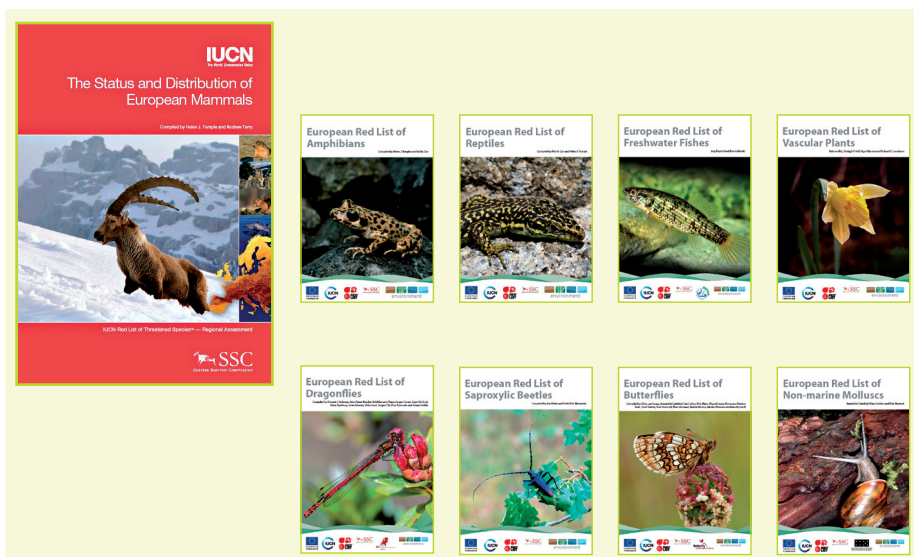
Jsou používány při vyhodnocování složení druhových společenstev, jako podklad pro návrhy rozmanitých ochranných opatření či pro hodnocení vlivu projektů na životních prostředí. Mají své využití i v koncepcích nejvyšší úrovně – národní i mezinárodní: od politických strategií po návrhy zákonných norem i směrnic. Relativně nedávno červené seznamy sehrály významnou úlohu jako jeden ze zdrojů zhodnocení stavu biodiverzity ve vztahu k evropskému Cíli 2010, tedy připravovanému zastavení poklesu biologické rozmanitosti. Samotné červené seznamy nejsou pochopitelně legislativou, ale slouží jako jeden z jejich podkladů.

Kategorie

Standardizace kategorií a kritérií je u červených seznamů, které od počátku deklarují svůj mezinárodní charakter, jedním z výstupů činnosti IUCN. Soubor kategorií a kritérií měl v minulosti svůj vývoj, kategorie mizely a byly nově navrhovány, kritéria byla průběžně revidována a aktualizována. Od roku 1993 je již jejich soubor konstantní (dostupný na webu IUCN: www.iucnredlist.org) a je používán více či méně přesně řadou států (přehled viz box Standardní kategorie IUCN). Výhody standard-

Graf Přehled počtu a podílu ohrožených druhů v jednotlivých skupinách podle aktuálních červených seznamů České republiky

Titulní stránky evropských červených seznamů

ních kritérií jsou nasnadě: mezinárodní harmonizace dat, která umožňuje srovnání, ale také využití dané datové sady pro hodnocení na jiné úrovni. V případě červeného seznamu na úrovni státu je možný převod na úroveň mezinárodní či regionální. Neopominutelná je ale i srovnatelnost v čase, nestandardní kritéria (a samozřejmě kategorie také) velmi komplikují jakákoli historická srovnání.

Kritéria

Zařazení druhů do kategorií ohrožení je založeno na zhodnocení zeměpisného rozšíření a jeho velikosti, trendech a fragmentaci populace vzhledem k stanoveným prahovým hodnotám, přičemž pozornost je třeba věnovat i definici základních pojmů (populace, generační doba, lokalita, areál atp.). Pro použití kritérií mohou mít často význam odlišný od obvyklého užití.

K dispozici je pět sad kritérií, odpovídající i možným rozdílným projevům ohrožení:

- populační početnost byla významně redukována,
- populace má omezené geografické rozšíření a postupně ubývá, je vážně fragmentována nebo významně kolísá,
- populace je malá a postupně ubývá,
- populace je velmi malá,
- kvantitativní analýza (např. analýza životaschopnosti populace) naznačuje vysokou pravděpodobnost vymření.

Jednotlivé kategorie obecného ohrožení (tj. CR, EN a VU) mají v kritériích stanoveny prahové hodnoty (jejich celý český překlad uvádí PLESNÍK & ČEPAKOVÁ 2003). Například v kategorii kriticky ohrožený (CR) je pro splnění kritéria A stanoven pokles populace o 80 % během 10 let (nebo tří generací), u kritéria B je pak prahem rozloha areálu pod 10 km² a zároveň fragmentovaná populace s klesající početností, dle C je pak hranice pro tuto kategorii maximálně 250 dospělých jedinců

na státních hranicích. Pro Evropu jako celek bylo dříve publikováno několik červených seznamů a knih, byla ale pocítována potřeba objektivního a nového hodnocení pro ochranu přírody klíčových skupin. V roce 2010 tak začala vycházet na základě zadání Evropské komise edice nových evropských červených seznamů řady skupin živočichů i rostlin. Tyto seznamy, stejně jako seznamy světové, které byly vytvořeny pod přímým dohledem IUCN, přesně dodržují popsané kategorie a dokumentují použitá kritéria.

Celkem bylo vydáno devět seznamů, jako sešity byly vydány stručné souhrny výsledků (kompletní dokumentace druhů je pouze na webu IUCN): červený seznam savců, obojživelníků, plazů, cévnatých rostlin, vážek,

Standardní kategorie IUCN

Kategorie a kritéria IUCN, verze 3.1 jsou dostupná na webu IUCN: www.redlist.org

NE (Not Evaluated)	nevyhodnocený
Hodnocené:	
DD (Data Deficient)	chybějí údaje
Taxony s dostatkem údajů:	
Vyhynulé:	
EX (Extinct)	vyhynulý
EW (Extinct in the Wild)	vyhynulý ve volné přírodě
RE (Regionally Extinct)	regionálně vyhynulý (pouze u regionálních hodnocení)
Obecně ohrožené:	
CR (Critically Endangered)	kriticky ohrožený
EN (Endangered)	ohrožený
VU (Vulnerable)	zranitelný
Méně ohrožené:	
NT (Near Threatened)	téměř ohrožený
LC (Least Concern)	málo dotčený

Poznámka: Dříve používané kategorie: vzácný (R, rare), migrující (M, migrant), zachráněný (O, out of danger) a druh vyžadující další pozornost (I, indeterminated) již nejsou v standardním systému použitelné. Z původních dvou kategorií pro ohrožené druhy (E, kriticky ohrožený, a V, zranitelný) jsou dnes kategorie, převod ze starých hodnocení (před rokem 1990) je tak velmi nejistý.

Kategorie pro druhy vymřelé jsou srozumitelné již podle svého názvu; za vymřelý je považován ten druh, u něhož se nepochybuje o úhynu posledního jedince. Pro zařazení do kategorií obecně ohrožených druhů (tedy kategorií CR, EN, VU) jsou k dispozici kvantitativní kritéria. Splnění jakéhokoli z nich kvalifikuje taxon pro zařazení do dané kategorie. U každého taxonu by mělo být využito a uvedeno maximum kritérií, ale pro řadu z nich nejsou a pravděpodobně ani nebudou k dispozici informace. Kategorie NT je určena pro druhy, které kritéria prozatím nenaplní, ale jejich stav se jim blíží. Druhy, u nichž nelze získat dostatek informací pro vyhodnocení dle kritérií, jsou řazeny v kategorii DD (popř. NE) – je ovšem doporučeno předpokládat relativně vysokou míru ohrožení. Naopak kategorie LC je určena druhům neo-ohroženým, tedy takovým, které většinou nejsou výslovně v červených seznamech uváděny.

a setrvalý pokles početnosti, dle D 50 dospělých jedinců. Pravděpodobnost vymření (dle E) musí být nejméně 50%.

Nové evropské červené seznamy

Červené seznamy jsou k dispozici v mnoha státech i regionech, často nezávisle

denních motýlů, sladkovodních ryb, saproxyltických brouků a suchozemských měkkýšů. Hodnocení prováděla vždy oslovená skupina expertů na společném semináři pod vedením koordinátora z IUCN. Proces byl velmi striktní, celá řada druhů, na národní úrovni tradičně vnímaných jako symboly ochrany přírody, byla hodnocena v nižších katego-

riích ohrožení. I přesto je podíl ohrožených druhů v Evropě varovný. V současnosti se připravují seznamy i pro další skupiny, kupř. ptáky, mořské ryby, opylovače či houby.

Červené seznamy v zahraničí

Na úrovni států je tomu s použitím kategorií a kritérií mnohdy jinak. Pokud se omezíme na Evropu, je příkladem vzorové aplikace Švédsko (GÄRDENFORS 2010). Švédské červené seznamy koordinuje a vydává Centrum pro druhové informace, a to pravidelně v pětiletých cyklech. Seznam je kompletní pro všechny skupiny, vedle kategorie a kritérií – a to důsledně dle IUCN – udává i rozšíření druhů v regionech, vše ve velmi přehledné struktuře. Opačným příkladem jsou sice často jinak velmi pečlivě připravované červené seznamy v Německu. Na spolkové i zemské úrovni se však dosud vyhýbají i standardním kategoriím. To prakticky omezuje jejich mezinárodní srovnání, které je možné pouze v případě, pokud je použita kategorie svým významem blízká standardní.

Červené seznamy v ČR

V České republice je situace ambivalentní. Na jedné straně existují aktuální české červené seznamy zpracované v systematické šíři jinde na světě nevidané (přehled stavu druhů): z bezobratlých chybějí například jen některé skupiny (například pisivky či skupiny převážně parazitické, ale k dispozici je kupodivu např. červený seznam hlístů parazitujících na rybách). Na jejich zpracování se podílejí přední odborníci v daných oborech – ovšem poněkud chybí centrální koordinace červených seznamů jako celku i stálé ediční zázemí. Na druhé straně není zcela dodrženo používání standardních kritérií a kategorií, což je důsledek právě chybějící centrální koordinace.

Červený seznam cévnatých rostlin (PROCHÁZKA 2001) se standardními kategoriemi vyhýbá. Dlužno podotknout, že vyšel ve stejné době jako nejnovější kritéria IUCN a důvodem použití odchýlných kategorií je srovnatelnost s předchozími verzemi červeného seznamu z let 1979 a 1995. Kategorie jsou do jisté míry relativně snadno převoditelné na dnes užívané kategorie (kategorie jsou jemněji členěné především v případě vyhynulých druhů). Co ovšem publikaci zcela chybí, je jakákoli dokumentace procesu přiřazení taxonu do kategorie ohrožení – tedy kritéria. Červený seznam je tak v podstatě souhrnem úsudků nejlepších znalců – ovšem obtížně revidovatelným. Po seznamu rostlin následoval červený seznam obratlovců (PLEŠNÍK, HANZAL, BREJŠKOVÁ 2003). Ten je z řady českých červených seznamů nejkorektnější co do dokumentace a užití kritérií. Vzhledem k nízkému počtu druhů jde o seznam komentovaný, kdy je vedle přehledného uvedení kritérií podrobněji popsán stav jednotlivých druhů. V případě ptáků však není jasné, proč byla kategorie LC považována za kategorii ohrožení – u jiných skupin byla pochopena v souladu s výkladem IUCN.

Do roku 2005 je vročen červený seznam bezobratlých (FARKAČ, KRÁL, ŠKORPIK), fascinující svým systematickým záběrem. Používá standardní kategorie, ovšem na použití kritérií prakticky zcela rezignuje. Výjimkou jsou pavouci (u nichž je plošně uplatněno kritérium B). Hodnocení druhů bylo budováno především diskusemi expertů, v případě mnoha skupin však pouze návrhem jediného dostupného znalce. U některých skupin (často těch, které jsou v jiných zemích opominuty úplně) je pak tento červený seznam jen výběrem druhů s nízkým počtem lokalit – jiná informace o stavu druhu není k dispozici. Hodnocení mimo kritéria, za pomoci úsudků znalců, je však uplatněno i u skupin, kde najdeme organismy intenzivně zkoumané, jako jsou motýli, vážky či některé čeledi brouků.

V případě červeného seznamu mechorostů (KUČERA & VAŇA 2005) překvapí použití detailnějších subkategorií: DD-*va* (*nished*) je v podstatě kategorie nejistého vymizení druhu, zavedená ze stejných pohnutek jako jemnější kategorie vymizených druhů cévnatých a LC-*att* (*ention list*) rozšiřuje červený seznam o druhy vyžadující pozornost. Pro kategorii NT je použita odlišná zkratka LR-

nt (*Lower Risk – nearly threatened*). Kritéria jsou ovšem příkladně dokumentována. V případě hub (HOLEC & BERAN 2006) jsou užitý standardní kategorie. Použití kritérií je však zmíněno pouze v základních principech v úvodu. U jednotlivých druhů je jen částečně nahrazuje slovní komentář u každého druhu. Červený seznam lišejníků (LIŠKA & PALICE 2010) přesně dodržuje kategorie. Užití kritérií je pouze plošně komentováno, seznam druhů je tak jen prostým výčtem bez dokumentace i komentáře.

Závěr a výhled

České červené seznamy mají řadu předností: především širší systematického záběru a silné expertní zázemí, založené na detailních znalostech fauny i flóry. Jsou také poměrně často využívány v praxi, a to včetně sféry strategické či správní, například k připravovaným revizím seznamu chráněných druhů či k tvorbě celostátních indikátorů. Jejich nedostatkem je však nejednotnost kategorií a často chybějící dokumentace hodnotících kritérií, což je v obou případech v podstatě z definice nutným předpokladem kvality a objektivity. Částečně je to dáno vývojem v čase, částečně možná nedostatečným centrálním dohledem nad jejich tvorbou. Na tuto skutečnost je vhodné upozornit zvláště v době, kdy vyvstává potřeba červené seznamy aktualizovat (jako vhodná perioda pro publikace červených seznamů se navrhuje pět až deset let). Je zjevné, že státní ochrana přírody (především AOPK ČR) by měla hrát významnější roli centrálního koordinátora a stálého vydavatele. Pokud se podaří realizovat tuto vizi, AOPK ČR by mohla být vydavatelem pravidelně aktualizovaných červených seznamů a zároveň i metodickým garantem jejich přípravy, která by tak dostala jasné a jednotné kontury i stálé zázemí.

Seznam použité literatury najdete na www.casopis.ochranaprirody.cz.

Autor pracuje na ředitelství AOPK ČR, v sekci dokumentace přírody a krajiny

SUMMARY

Chobot K.: Red Lists: The State of the Art Report

Red Lists of threatened species are a respected source of information on the threat status of animal, plant and fungal species. They analyse the extinction risk of species, applying the standard categories and criteria. Mainly due to available detailed knowledge of fauna and flora, national Red Lists have been published for almost all groups of organisms in the Czech Republic. Nevertheless, the documentation of the individual species assessment is not perfect, because the publications do not provide the criteria applied within an assessment.

The slightly modified International Union for Conservation of Nature (IUCN) criteria were used for some taxa or groups. Thus, the approach makes comparison with other national Red Lists quite difficult. Sweden displays an outstanding example how to develop and publish national Red Lists: they regularly appear in five-year intervals. A new series of the European/European Union Red Lists of the selected wild plant and animal groups is another example of the well-documented assessments of species extinction risk. At present, there is a need to update the Red Lists in the Czech Republic and the State Nature Conservancy, the Nature Conservation Agency of the Czech Republic in a particular, should play a more leading role as a national coordinator of the process and a permanent publisher of such important documents.